

KODUMAJANDUS EESTIS

J. Kuum

Iga päev kirjutatakse ajalehtedes noorte kuritegevusest, vargustest, kohusetunde puudumisest, ebaseaduslikest erastamistest jne. Suurel määral on see põhjustatud elu- ja kasvamis-keskkonna halvast olukorrast ja möödunud aastakümnetel maakodudele tehtud ülekohtust, mille käigus paljud tublid pered küüditati või lahutati ning nende eeskujulikud kodud võõrandati või lausa hävitati. Kodukultuuri tase langes tunduvalt.

Kodul on tähtis osa iga üksiku inimese kui ka kogu rahva elus. Juba varases nooruses õpitakse kodus tundma ja kasutama oma meeli, hakatakse tunnetama võõrast ja kummalist maailma. Kodust saab alguse iseloomu kujunemine, siit saame eluks vajalikud eetilised alused ja tõekspidamised. Lapse jaoks algab kodust kõik – nii hea kui halb. Kui kodu ei paku turvatunnet, läheb laps väljapoole (tänavale, maanteele, külasse jm.) seiklusi otsima. Just kodu peaks andma jõudu iga uue päeva ülesannete täitmiseks.

Meie noorpõlve, riigi ja rahva õiglasema ning kaunima tuleviku nimel peame pühendama hoopis suuremat tähelepanu kodudele, nende puhtusele, turvalisusele, kaunidusele ning kodukultuurile kõige laiemas mõttes.

Praegu peame tegema kõik selleks, et eesti kodu kujuneks jälle tõeliseks hälliks, nagu see oli kunagi Eesti Vabariigi ajal. Kodust võrsugu taas rohkearvuline, aus ja teotahteline noor pere, kelle kätetöö ja vaimne looming kannab eesti rahva ilusamatesse aegadesse.

Kodukultuur tähendab kultuurinõuetele vastava kodu olemasolu või rajamist. Siin tuleb mõista kodu kõige laiemas mõttes kogu oma üksikosadega – elamu (toad, köök, sahvcr jms.), kõrvalhooned (ait, laut, kelder, kuur jm.), nende paigutus ja sisustus, aed (selles köögivilja, põõsaste ja puude ning teede ja veesilma või tiigi paigutus jm.), õu, tarad, käimla, lipuvarras, põllud, kodumets jm. Siia kuulub ka töö- ja piduriietus, tööriistade paigutus, korrasolek jne. Need kõik peavad vastama puhtuse, otstarbekuse ja ilu nõuetele. Kodukultuuris peegelduvad inimeste taotlused, harrastused ja esteetilised vaated. Selle tase sõltub üldisest kultuuritasemest, kuid ühtlasi mõjutab kodukultuur omakorda inimeste esteetilisi tõekspidamisi ja harjumuste kujunemist. Kodukultuur on tihedais sidemeis kodumajandusega.

Kodumajanduse all mõistame kodukorrastust, kogu majapidamise paremat ja otstarbekamat korraldamist, lastekasvatust, tervislikku toitumist, tervise ja rõivaste eest hoolitsemist, kodust käsitööd jne. Võrreldes muu majandusliku tegevusega, pole kodumajanduse eesmärgiks mitte suurema puhaskasu saamine, vaid parema ja soojema vaimse õhkkonna ning paremate keskkonnatingimuste loomine ja sellega ausa, suurema tahtejõuga õiglase inimese kasvatamine. Kodumajanduse küsimustega oleme kokku puutunud juba väga kaugest minevikust alates, esialgu stiihiliselt, kuid hiljem juba seda oma teadliku tegevusega suunates ja juhtides.

Eesti kodumajanduse ajalugu võib jaotada 6 perioodiks:

- I. Arhailine kodumajandus (7500 a. eKr....1700 a. pKr.)
- II. Orjusaegne kodumajandus (1700...1850)
- III. Ärkamisaegne kodumajandus (1850...1917)
- IV. Teadlik kodumajandus (1918...1944)
- V. Isetegevuslik kodumajandus (1945...1991)
- VI. Taasloodav teadlik kodumajandus (alates 1991)

Arhailine kodumajandus (7500 a. eKr....1700 a. pKr.)

Juba kauges minevikus, kui inimene siinsele alale elama asus (7500 a. eKr.), erines naiste töö meeste omast. Inimene asustas Eesti maa-ala pärast jääliustiku taandumist. Seni teadaolevad vanimad asulajäänused Pärnu jõe paremal kaldal Sindist natuke ülalpool, Pullis, pärinevad VIII aastatuhande keskpaigast eKr. Mehed käisid jahil ja kalal ning kaitsesid kodu. Naised olid kodus või selle lähedal, valmistasid toitu, õmblesid nahkadest rõivaid, tegelesid laste kasvatusega ja enda ehtimisega. Seda ajajärku, mis kestis tuhandeid aastaid, võime

nimetada arhailiseks ehk stiihiliseks kodumajanduseks. Asulad paiknesid siis vee ääres ja elamiseks kasutati lattidest laotud püstkodasid, mille seinad kaeti suveks tohu või loomanahkadega, talveks aga nendele lisaks veel mätastega. Püstkoja keskel oli tulease ehk lee, kus soojendati end ja kus hiljem (alates IV aastatuhandest eKr.) valmistati savinõudes toitu. Naised olid peamiselt lastega kodus või selle vahetus läheduses ning kogusid metsast marju, seeni ja muud söödavat, säilitasid talveks toiduvarusid jne. Arvatakse, et tol ajal valitses emajärgne sugukondlik kord, st. laste kuuluvust arvestati ema liinis.

Oluline muutus toimus alates 2000. a. eKr., mil mindi üle viljelevale majandusele – alustati taime- ja karjakasvatusega. See kutsus esile muudatusi toiduvalmistamises – esmakordselt võeti tarvitusele teraviljatoidud, hakati küpsetama leiba jne. Kristuse sündimisajast alates hakkasid meil kujunema sugukonnakülad, mille nimed olid vere-lõpulised, nagu Talivere, Soomevere, Kurnuvere jt. Riidevalmistamine, nahatöötlemine ja rõivaõmblemine jäid naiste koduste tööde hulka. Põhiosa riidest saadi omakasvatatud linast ja villast. Ketramiseks kasutati luust, vähemal määral savist või kiltkivist valmistatud kedervart. Kudumisel tarvitati lihtsaid vertikaalseid kangaspuid. Sel ajal osati kududa nii labase kui toimse koega villaseid ja linaseid kangaid. Eestlaste villased vaibad olid XIII sajandi algul saksa röövvalutajatele hinnatud sõjasaagiks. Tolleaegsel naisel oli kõige tavalisem ülerõivas villane varrukateta umbkuub, mis tõmmati särgi peale ning oli pihtseeliku taoline. Kuube hoidis ümber keha värviliselt kirjatud villane vöö. Naistel oli ka villane põll. Piha katteks võeti õlgadele pikk nelinurkne villane rätt – sõba. Sõba käis kinni kas rinnalt või paremalt õlalt sõlega. Jalgu katsid sääremähised (sukki veel ei tuntud). Jalas olid viisud või pastlad. Hiljem hakkasid naised kandma veel vaipseelikut, mis oli kokku õmblemata ja pandi ümber puusade. Talvel kanti kasukat.

Maa vallutamine XIII sajandil ja mõisamajandusliku süsteemi kasutuselevõtmine mõjus ahistavalt naiste tegevusele ja hävitavalt kodudele. Rüüsteretked hävitasid kodusid, palju naisi ning lapsi tapeti või viidi ära.

Lina ja villa töötlemisel võeti kasutusele uusi võtteid. Nii tuli XVII sajandil tarvitusele vokk ning levis varrastel kudumine. Maanaiste oskasid hästi lõnga värvida. Levis taimornament naiste peakatete ja käiste kaunistamisel. Külas elas kangruid, kes töötasid mõisale. Mõis tarvitas villa ja lina töötlemisel tasuta talunaiste tööjõudu.

Eesti peredes oli XVII saj. kujunenud tööjaotus meeste ja naiste vahel. Meeste hooleks oli künd, külv ning majapidamisriistade valmistamine ja parandamine, metsatöö, vooriskäimine ja veotööd ning hobuste eest hoolitsemine. Naiste hooleks oli karjakasvatus, lõnga ketramine, riide ja rõivaste valmistamine ning toidu tegemine ja laste eest hoolitsemine. Sõnnikuvedu, heinategu, viljalõikus ja viljapeks oli kogu pere ühistöö, kuigi olid siin peamiselt töötegijad mehed. Pere oli kasvavale põlvkonnale omamoodi kooliks: siin omandati tööoskused, visadus ja vastupidavus. Külades olid levinud talgud: sõnnikuvedu, niitmine, lõikus, linakitkumine, ehitusmaterjali vedu, ale- ja kütisetegemine jm.

Orjusaegne kodumajandus (1700...1850)

See käsitleb eestlaste jaoks kõige ängistavamast perioodist, kus nii meestel kui naistel tuli teha mõisa heaks raskeimat ja kurnavaimat tööd ning selle kõrval hooldada ka oma renditalu, kasvatada noorsugu ja anda nendele kodus esimesed lugemis- ja kirjutamisoskused. Eestlasi võidi müüa, vahetada ja peksta ning mõisnik otsustas nende elu ja surma üle. On loomulik, et inimene kaotas niisuguses olukorras lõpuks igasuguse töötahte ja vastutustunde, rääkimata tervest loomisrõõmust, mis oma kõrgema astme saavutab ikka ainult vaba ja täisväärtusliku inimese juures. Seepärast näeme orjusaegses rahvuskultuuris ja kodumajanduses teatavat vormivaesust, lohakust ja hoolimatust eriti koduse elu korraldamisel. Kuid raskele olukorrale vaatamata esineb isegi sellel perioodil, eriti naiste puhul, mõningat edasiminekut. Nii tekib XVIII sajandi teisel poolel Põhja-Eesti naiste riietusse pikitriibuline seelik, argipäeviti kantav lihttanu, pidulik peakate pottmüts, kaunistusena kasutatav lillkiri jm. Eesti rahvarõivas arenes edasi veel XIX sajandi esimesel poolel. Pikitriibuline seelik võeti nüüd tarvitusele üle kogu Eesti. Riietuses toimub muudatus – musta, valge ja halli värvuse kõrval levis sinine (nn. potisinine). Eriti silmapaistvaks muutuseks on XIX sajandi keskel üleminek mahedatelt taimevärvi toonidelt eredatele aniliinvärvidele, mis tunduvalt muudavad rahvarõivaste kogu värviskaalat.

Elati rehetoa, kus sisustus oli äärmiselt lihtne: söögilaud, leivakapp, pikk pink söögilaua ääres, mõned kolmjalgised puujärid, õlgedest, kõrkjatest või niinest punutud põhjadega toolid, seina küljes magamislava ja tarbe korral vibuhäll laes – see oligi kõik. Sageli olid siin veel inimeste ja loomade toiduanumad – ämbrid, künad, tünnid, võikirn, pajad, puuvaagnad ja taldrikud, kirved jm. ning ka kangaspuud ja vokk.

Peatoiduks oli leib, mida täiendasid taimsed ja loomsed saadused ümbertöötatud kujul. Talupoja igapäevane leib (aganaleib) oli vilets. Tambikünas tambiti erilise puulabida abil aganad enne vilja veskile viimist peeneks, et nad teradega segatult kergemini veskikivide vahele läheksid. Leiva kõrval oli tähtsaks toiduks naeris (kartuleid veel ei tuntud) ja kapsas, aga ka kaunviljad – hernes, uba ja lääts, mida keedeti. Loomsetest saadustest oli esikohal kala (räim), mida säilitati toorelt soolatuna või kuivatatult. Ka piimal oli talupoja toidus tähtis koht.

Kui varem kedrati kedervarrega, siis umbes 1840. aastast vahetas selle välja vokk.

Esimene eestikeelne lugemik (G. G. Marburgi *Weikenne opetusse nink lugemisse Ramat Tarto ma-rahva kooli laste tarbis*), mis ilmus 1805. a. Tartus, käsitleb algelisel kujul ka kodumajanduse küsimusi (koolilastele toidu valmistamist). Tütarlastele õpetab koolmeistri naine ketramist, kudumist ja õmblemist. Tüdrukud peavad ise lõngast sukki ja kindaid kuduma.

Märkimisväärne on see, et kuigi XIX sajandi alguses valitses veel täielik teoorjus ja talupojale ei toonud kergendust ka pärisorjusest vabastavad seadused (Põhja-Eestis 1816. ja Lõuna-Eestis 1819. a.), sest maa jäi mõisnikule, andsid ometi eelmärgitud esimene eestikeelne lugemik ja esimesed tütarlaste kihelkonnakoolid ka kodumajandusõpetust. Kanepi kiriku praost J. Ph. v. Roth asutas 1811. a. Kanepi tütarlaskooli, kus üldhariduse kõrval õpetati ka kodumajanduse aluseid (käsitöö, majapidamisõpetus jm.). See kool töötas 1811...1818. a.

Ka esimesed eestikeelsed ajalehed annavad oma panuse kodumajandusõpetusele. Nii kirjutab esimene eestikeelne ajakiri *Lühhike õppetuse...*, mis ilmus Põltsamaal 1766...1767. aastal, söögivalmistamisest ja toiduainete kokkuhoiust. Soovitatakse kasvatada kartuleid, kaalikaid ja porgandeid. Ka räägitakse siin eluruumi (rehetoa) parandamisest. Tegelikult oli aga pärisorjuses elaval inimesel neid õpetusi raske rakendada. Kodumajandusõpetust jagati ka esimeses eestikeelses ajalehes *Tarto maa rahva Näddali-Leht*, mis ilmus 1806. aastal ja mida levitati peamiselt Tartu- ja Võrumaal. Selles õpetatakse kartulileiva valmistamist, orasheina juurte kasutamist leivavalmistamisel jne. Ka Tartumaa Äksi koguduse õpetaja O. W. Masingu (1763...1832) toimetusel ilmuv *Marahwa Näddala-Leht*, mis ilmus 1821...1823. ja 1825. aastal, avaldas mõned kirjutised majapidamise paremaks korraldamiseks (kartuli- ja meriinolammaste kasvatus jm.).

Ärkamisaegne kodumajandus (1850...1917)

See ajajärk langeb suurel määral kokku meie rahvusliku ärkamisajaga, mis oli ühtlasi ka teadliku kodumajanduse ärkamisaeg ja kestis kuni iseseisva Eesti Vabariigi alguseni. Kuigi rahvuslik ärkamisaeg lõppes 1890ndate aastatega, kestis teadliku kodumajanduse ärkamisaeg veel edasi. Sellel ajajärgul ja eriti XX sajandi algusaastatel sai üha selgemaks, et taluperenaisele on vaja kodumajandusteadmisi, sest talu arenguks pole tähtis mitte ükski peremees, vaid sama või isegi veel olulisem osa on perenaisel.

Küla maade kruntiajamine tõi kaasa suuri muudatusi taluelus. Põllud aeti talude ümber või talud viidi põldude juurde. Tekkisid hajakülad. Hakati ehitama ka uut tüüpi taluelamuid, mis erinevalt vanadest olid rehest lahutatud. Uued elamud tehti korstnaga ning selles oli juba omaette ruumina köök, kus oli pliit ühes soojamüüri-ga. Kambreid oli tavaliselt 2...3 ning eeskambris asus leivaahju suu.

Köögi tekkimisega kadus taluõuest harilikult ka koonusekujuline püstkoda või nelinurkne suveköök. Lauda ette rajati karjaõu, mis oli piiratud lattidest taraga. Katused tehti esialgu veel õlgedest, kuid 1870ndatest aastatest hakkas neid asendama laastu- või sindlikatus. Kuna põldudel koristati hoolega kive, siis hakati lautu ja hobusetalle ehitama maakivist. Elamu valgustamiseks tuli 1860ndaist aastaist peerutule asemele petrooolilamp. Eriti levinud oli esiti *tattnina*. XIX sajandi teisel poolel kadusid elamust seina külge kinnitatud magamislavad. Sajandivahetusel võeti riidekirstude asemel kasutusele riidekapid ja

kummutid, mis levisid eriti kaasavarana. Siis kaeti ka aknad kardinatega ja võeti kasutusele põrandariided. Ühe kambri laudpõrand püüti värvida õlivärviga. XIX saj. lõpul tekkisid taludesse puu- ja köögiviljaaiad ning elamu juurde rajati lillepeenrad, istutati ilupõõsaid ja -puid.

Talutoit XIX saj. teisel poolel palju ei paranenud, sest söögi arvel püüti saavutada kokkuhoidu ning osta mõisnikult talusid. Talurahvas elas endiselt peamiselt teraviljatoidust, milleks oli leib, jahu- ja tanguleemed ning pudrud. Uue toiduainena tuli XIX sajandi keskel kasutusele kartul. Esialgu anti kartulit pühapäeviti ja peotoiduna. Kartul tõrjus söögilaualt välja naeri. Söödi ka kapsaid ja kaalikaid. Kaalikaid söödi nii toorelt kui ka ahjus või kerisel tervena küpsetatult või lihaleemes keedetult. Porgandeid talulaual XIX saj. veel polnud. Üldiselt säilisid XX sajandi alguseni veel kõik rahvapärased, eelmisest sajandist tuntud argipäeva- ja peotoidud. Söödi juba puhast rukkileiba, sest üldiselt 1870ndatest aastatest aganaleiba enam ei tehtud.

Juba XIX saj. lõpul hakati eesti ajakirjanduses andma õpetust majapidamisest ja toiduvalmistamisest. Ilmus ka raamatuid toiduvalmistamise kohta. Suurt mõju avaldasid 1911. a. alates Vana-Karistes Liplapi talus ja Tartu lähedal Sakkapuul peetud kursused, mis levisid kodumajandusteadmisi.

Talurahva rõivastusse hakkas XIX saj. keskpaigast alates üha rohkem tulema linlikke elemente. Linase ja villase riide kõrvale tuli puuvillariie, siid ja vabrikukalev. Mandri-Eestis loobusid mehed üldiselt rahvarõivastest XIX sajandi keskpaiku, naised aga selle sajandi kolmandal veerandil. C. R. Jakobson oli üks esimesi, kes hakkas rahvariideid taas propageerima ning nende ilu kiitma.

Lina ja vill töödeldi XIX saj. teisel poolel esialgu lõngaks veel vanal viisil käsitsi. Pärast välitööde lõppu algas kohe linaharimine, villakraasimine ja ketrus, millele kevadtalvel järgnes kudumine. Esmalt kooti linsed kangad, et neid saaks varakevadel lumel pleegitada. Sellele järgnesid villased kangad. Kevadisteks välitöödeks pidid kangad olema kootud ja enne heinaaega särgid käsitsi valmis õmmeldud. Kui XIX saj. lõpul tekkisid veskite juurde villavabrikud, siis lasti esialgu nendes vill ainult kraasida, hilisemal ajal kedrati see seal ka lõngaks. Enamvähem samal ajal võeti kasutusele ka soome teljed, millega saadi kududa laia kangast. Paljud eesti ja läti kudujad käisid Soomes keerulisemate kangaste kudumist õppimas. Talvise magamistekina levis XIX...XX sajandi vahetusel vateeritud tekk.

Suurt kodumajanduslikku äratust töid oma kirjutistega F. R. Kreutzwald, J. V. Jannsen, C. R. Jakobson, Natalie Jakobson-Pärna, Lilli Suburg, Marie Sapas, Mari Raamot jt. Kodumajanduse mõtet hakkasid 1870ndatest aastatest arendama ka Eesti põllumeesteseltsid Tartus, Pärnus, Viljandis ja mujal. Kujunesid meie esimesed kodumajandusõpetust andvad kihelkonnakoolid tütarlastele Põlvas (1857), Rõuges (1875), Võnnus (1876) jm. Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekul (14. III 1876) ütleb C. R. Jakobson Rõuge kooli kohta: *...kus noored tütarlapsed tõesti headeks perenaisteks ja majapidajateks saavad kasvatatud. Ta soovis, et ...seesugune tütarlaste kool igas kihelkonnas elusse ärkaks.* Lõuna-Eesti Põllumeeste Kesksele võttis 1910. a. tööle Eesti esimese kodumajanduse nõuandja (instruktori) Emma Mälbergi (hiljem abiellunud Leesment), kes korraldas kodumajanduskursusi ning andis välja esimese taluperenaisele vajaliku *Perenaise käsiraamatu* (Tartu, 1913), mis hiljem ilmus veel neljas kordustrükis.

Fr. R. Kreutzwald andis välja *Maarahva kasulist kalendrit*, kus 1858. a. ilmus jutuna *Põllumees ja ametmees*. Selles annab ta rohkesti kodumajandusõpetusi kultuurse kodu rajamiseks. Ka paljudes teistes kirjutistes (*Mihkel Põllupapp* jt.) jagab ta väärtuslikku nõuannet. Samasuguseid kodumajandusnõuandeid jagavad J. V. Jannsen ajalehes *Perno Postimees* (1857. a-st), *Eesti Postimees* (1864. a-st) ja C. R. Jakobson ajalehes *Sakala* (1878. a-st). Ka mitmed põllumajanduslikud ajakirjad, nagu *Eesti Põllumees* (1869. a-st), *Põllumees* (1895...1912), *Põllutööleht* (1906...1918) jt. selgitavad talude korrastamisel kodumajanduse tähtsust. Kuid see töö oli väga vaevanõudev ja sageli puudus ka usk sellesse.

Natalie Jakobson-Johanson-Pärna (C. R. Jakobsoni õde) oma ettekandes *Eesti tütarde haridus* (kõne peetud 15. XI 1882 Eesti Kirjameeste Seltsis) rõhutab tütarlastele kodumajandusliku hariduse vajalikkust. Kuid samas ta märgib nõrdimusega: *Ma tunnen üht kihelkonda Viljandi maakonnas, kus tubli tütarlaste kool sisse seati. Koolitajal on armastus oma rahva vastu toeks, mis kõik raskused kanda avitab. Ka selles koolis seaduseks tehti, et lapsed söögitegemist õppima peavad, võeti korraka lapsed koolist ära ja viidi linna kooli-*

desse; sest vanemad arvanud: ega meie oma lapsi kooli talitamise peale ei pane, et nad seal oma riided ära rikuks. Neljakümne lapsest jäävad ainult kuus last kooli.

Edasi ta ütleb: *Kui meie tahame, et meie pojad ja tütreid ausas Eesti vaimus üles kasvaksid; et meie tütreid ei läheks mitte võõra õpetuse paikkadesse ennast rikkuma ihu, kui ka vaimu poolest: – kui meie tahame, et vaimu valgus hakkaks tõesti meie isamaal paistma – peame hoolitsema tütarlaste hariduse eest ning rajama nendele vajalikke kooli.*

Muide võib siin märkida, et Natalie Jakobson-Pärna asutas Tallinnas eesti tütarlaste esimese kaheaastase käsitöökooli, mis töötas tema juhatusel 1880...1885, kus kõigest jõust rahva tütreid kõrgemale vaimuharimisele viia soovitatakse. Ka ilmus tema sulest *Naesterahva Käsitööde raamat* (Tartu, 1891).

Lilli (Caroline) Suburg (1841...1923) oli eesti naiste peres esimeseks naisõiguse eest võitlejaks, esimese naisteajakirja *Linda* asutajaks (1887), kirjutas mitmed kodukultuuri suunaga lood ja raamatud jne. L. Suburg asutas 1882. a. Pärnus 6-aastase eesti tütarlaste-kooli, mida pidas koos oma kasutütre A. Wilgandtiga; 1885. aastast asus kool Viljandis. Aastatel 1900...1906 pidas ta oma tütarlaste kooli kasutütre mehe (J. Lammas) talus.

Liplapi Aiatoõ- ja Majapidamiskool (1910...1927) oli esimene tähtsaim kodumajanduskool Eestis, mis alustas kursuste nime all oma õppetegevust 1911. a. Pärnumaal Abja lähedal (Vana-Karistes) asuvas Liplapi talus (vt. foto). Selle ellukutsujaks ja juhatajaks oli sealse talu tütar neiu **Marie Sapas** (1875...1950), kes oli oma kodumajandusliku ettevalmistuse omandanud Soomes Järvenlinna aiatoõ- ja majapidamiskoolis (1908...1910). Liplapi koolis ja kursustel said oma kodumajandusliku ettevalmistuse 568 tütarlast, kes tol ajal üle kogu Eesti kõrge tunnustuse pälvisid. Koolis kestis õppetegevus ühe aasta. Koolimaja hävitati Nõukogude okupatsiooni ajal, selle asupaik tähistati aga 1981. aastal mälestuskiviga. Kool asus ühekorruselises talumajas, mille katuse alla olid ehitatud ka teise korruse toad. Selles majas asusid ka õppejõudude ja õpilaste elutoad.

Kodumajandust 1910...1914. a. õpetanud koolide ja eriklasside paiknemine EestisKõrgema astme kodumajanduskoolid

1. Kodumajanduse Instituut, 2. Kehtna Kõrgem Kodumajanduskool, 3. Kehtna, 4. Tartu, 5. Tallinn, 6. Oru, 7. Vinni.

Kodumajanduskeskkoolid

1. Tallinn, 2. Kehtna, 3. Oru, 4. Ambla, 5. Helme, 6. Vana-Võidu.

Koolid ja eriklassid

2-aastase õppega: 1. Sahkapuu, 2. Tartu (naisselts), 3. Tartu (naisühing), 4. Tallinn, 5. Abja, 6. Järva-Jaani, 7. Lüganuse, 8. Petseri, 9. Puka, 10. Põltsamaa, 11. Saarde, 12. Saksi, 13. Suure-Jaani (Lõhavere), 14. Tallinn (kodundusõpilastele), 15. Narva, 16. Vinni.

1-aastase õppega: 1. Liplapi, 2. Tartu (naisseltsi kangakudumis kl.), 3. Tallinn (kokakool), 4. Pärnu, 5. Võru, 6. Rakvere, 7. Antsla, 8. Karja, 9. Mõdriku, 10. Orgita, 11. Saku, 12. Saku (koduabil. kl.), 13. Säreve, 14. Vasula, 15. Vasula (koduabil. kl.), 16. Viljandi (kangakud. erikl.), 17. Kunda (rahvaulikool), 18. Ravila (rahvaulikool), 19. Polli (põllunduskooli erikl.), 20. Putkaste.

Naiskutsekoolid

3-aastase õppega: 1. Tallinn, 2. Narva, 3. Pärnu, 4. Rakvere, 5. Valga, 6. Viljandi, 7. Võru.

Sahkapuu Põllutöö- ja Majapidamiskool oli tolle perioodi teine tähtis kodumajandusteadmisi andev kool, mis asus Tartust 6 km kaugusel. Selle juhatajaks oli **Mari Raamot** (1872...1966), kes oma üldharidusliku ettevalmistuse sai Viljandis L. Suburgi tütarlastekoolis ja kodumajandusliku hariduse Saksamaal Königsbergis (1899...1901), hiljem ka Kielis ja Leipzigis. Sahkapuu kool oli kaheaastase õppeajaga ja töötas aastail 1911...1918. Koolimaja põles maha ja pärast seda enam õppetegevust enam ei jätkatud. Koolis sai ettevalmistuse 265 noort perenaist. Koolimaja asukoht tähistati 1983. aastal mälestuskiviga.

Tartu Eesti Põllumeeste Selts hakkas teiste ajakirjade kõrval 1907. a. välja andma *Käsitöölehte*, millega elustati rahvuslikku naiskäsitööd. Selts korraldas samal aastal Tartus Ebba Sarali juhatusel ka Eesti esimese käsitöökursuse.

Tartu on üldse Eesti naisliikumise hääl, sest siin hakkas 1907. a. tegutsema *Tartu Naisselts* ja 1918. a. *Tartu Naisühing*, mõlemad rajasid hiljem kodumajandust edendavaid koole. Tartu Naisselts alustas 1910. a. kangakudumis- ja käsitöökursuste läbiviimist.

Teadlik kodumajandus (1918...1944)

Möödunud ajajärgul oli küllaldaselt selgitatud kodumajanduse vajalikkust, mistõttu polnud selle tähtsuses enam kahtlust. Seepärast hakati hoogsalt asutama kodumajandusharidust andvaid koole ning jagama igakülgset sellealast õpetust. Eesti Vabariigi ajal loodi hulgaliselt kodumajanduskooli, küll kodumajandus-, kodutööstus-, naiskutse-, täiendus- koolide jmt. nimede all. Kõik need andsid tütarlastele ja naistele vajalikku kodumajandusharidust. Siin rakendati vastavate teadmiste ja oskustega õppejõude, kes viisid teadliku kodumajanduse mõtteid ja oskused meie rahva, eriti maatütarlaste ja maanaiste hulka.

Järjepideva kodumajandusõpetust andva koolina jätkas tegutsemist ainult Liplapi aiatöö- ja majapidamiskool. Varem töötas see küll kursuste nime all, kuid nüüd (1919...1927) üheaastase õppeajaga koolina.

Tartu Naisselts, kes alustas tegevust 1907. aastal, õpetas kodumajandust esialgu samuti kursuste vormis, kuid 1921. a. avas ta käsitöö- ja õmbluskooli ning 1922. a. majapidamiskooli. See nimetati 1936. a. Tartu Naisseltsi Kutsekooliks, millel oli kaks haru: kaheaastase õppeajaga kodumajanduse osakond ja aastase õppeajaga kangakudumise eriklass. Koolis oli õpilastele ette nähtud helesinine kleit valge pearäti ja põllega.

Tartu Naisühing asutas 1918. a. käsitöökooli, millel kudumis-, käsitöö-, papitöö- ja keraamikaosakonnad. Käsitöökool oli kaheaastase õppeajaga ning selle lõpetanud omandasid käsitööõpetaja kutse.

Ka Polli põllutöökoolis avati 1932. a. sügisel aastase õppeajaga kodumajanduse eriklass, kust läks ellu 3 lendu õppinud perenaisi.

Täienduskooli hakati algkoolide juurde rajama alates 1920. a. Selle kursus kestis 1...2 aastat ning nädalas oli 2...3 päeva õppetööd. Täienduskool oli peamiselt nendele, kes läksid algkoolist otse ellu, ilma et nad teistesse koolidesse oleks edasi läinud. Siin õpetati üldhariduslikke aineid ja anti ka kutseõpetust. Tütarlastele õpetati kodumajanduse aluseid, nagu kodu sisustust ja korrashoidu, riietust, lastekasvatust jne. 1935/1936. õ.-a. oli Eestis 51 täienduskooli 1926 õpilasega, 1931/1932. õ.-a. 63 täienduskooli (õieti klassi) 1708 õpilasega jne. 1937. aastal nimetati ulatuslikuma kodumajandusõpetusega täienduskoolid kodutööstuskoolideks.

Rahvaülikoolid jagasid tütarlastele ka koduaiandusõpetust. Meil oli kaks rahvaülikooli: Kunda mõisas Virumaa ehk Kunda (asut. 1925) ja Ravila (asut. 1930) rahvaülikool. Õppeaeg oli mõlemas üks aasta.

Põllumajanduslikud rahvakoolid jagasid nii põllumajanduslikku kui ka kodumajandusharidust ning olid mõeldud peamiselt vanematele, juba töötavatele inimestele. Nädalas tehti koolitööd 1...2 päeva. Põllumajanduslikud rahvakoolid asusid Lääne-Saaremaal (Kärlas), Alatskivil, Raplas, Kambjas, Paines, Vastseliinas.

Kodumajanduskoolid olid maal üheaastase, linnas aga kaheaastase õppeajaga. Maal asus 7 kodumajanduskooli: Sakus (asut. 1923), Vasulas (1924), Mõdrikul (1927), Antslas (1928), Orgital (1928), Karjas (1928) ja Säreveres (1929). Orgita ja Vasula koolimajad hävisid sõjatules. Vasula koolimaja asukoht tähistati 1984. a. mälestuskiviga. Kodumajanduskooli õppekavas olid erialaainetest toitmis- ja toiduvalmistamisõpetus, kodu

korrashoid, pesupesemine, kodukorrastus arvepidamisega, perekonna- ja ühiskonnaõpetus, lastehoid ja -kasvatus, tervishoid, rõivastus, kangakudumine, aiandus ja mesindus, looma- ja linnukasvatus ning õppenõukogu poolt määratud ained.

Kodutööstuskool oli meil 10 (Abja, Järva-Jaani (Orinal), Lüganuse, Petseri, Puka, Põltsamaa, Saarde, Saksi, Suure-Jaani (Lõhaveres), Tallinna) ning need olid kaheaastase õppeajaga. Nendele lisaks avati 1939. a. veel Rakke Kodutööstuskool. Eelnimetatud asutati 1937. aastal. Ka nendes olid põhilised ikkagi kodumajanduse distsipliinid, nagu tootlustamine, rõivastus jt.

Naiskutsekoolides olid sageli ka kodundusosakonnad, milles õpiti kodumajanduse aluseid tavaliselt 3 nädalatunni ulatuses. Õppeaeg kestis tavaliselt 2...3 aastat. Naiskutsekoolid olid Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus, Rakveres, Valgas, Viljandis, Võrus.

Kodumajanduskeskkool andis nii üld- kui ka kodumajandusliku erihariduse. Maal asunud kodumajanduskeskkoolides oli õppeaeg 3 aastat, igal aastal 42 õppenädalat; linna kodumajanduskoolides aga 4 aastat, kusjuures õppekava neis kestis võrdselt üldharidusliku keskkooliga. Kolmeaastase õppeajaga maatuübilised kodumajanduskeskkoolid asusid Kehtnas (1932), Helves (1934), Amblas (1936), Vana-Võidis (1936) ja Orul (1938). Linnatuübiliseks oli Tallinna Kodumajanduskeskkool (1935). Peale üldhariduslike ainete õpetati kodumajanduskeskkoolis järgmisi eriaineid: kultuuri- ja kunstiajalugu; kodaniku-, ühiskonna- ja perekonnaõpetus; kodukorrastus ühes perekonna arvepidamisega; kodu korrashoid ja pesupesemine; elamu, selle sisustamine ja kaunistamine; rõivastus ühes kodukäsitööga ja tarbainete õpetusega; kangakudumine; joonistamine, joonestamine ja kompositsioon; lastehoid ja -kasvatus; tervishoid ühes inimese anatoomia ja füsioloogiaga; toitumisõpetus ühes toiduvalmistamise ja konservimisega; aiandus; põllumajandus ühes taluarvepidamisega; loomakasvatus. Kodumajanduskeskkooli võeti 6-kl. algkooli lõpetanud tütarlapsi.

Kõrgema astme kodumajanduskoolid üheaastase õppeajaga olid Kehtna Kõrgema Kodumajanduskooli (1937), Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi (1936), Tallinna Linna Kodumajanduskeskkooli (1937), Oru Kodumajanduskeskkooli (1938) ja Vinni Kodumajanduskooli juures (1938). Sellesse asumiseks pidi eelnevalt lõpetama keskkooli või gümnaasiumi.

Kehtna Kõrgem Kodumajanduskool asutati 1925. a. kaheaastase õppeajaga koolina ja sinna võeti gümnaasiumi lõpetanuid. Kool andis õpetajakutse kodumajanduse alal. 1937. a. muudeti see kool gümnaasiumil või keskkoolil baseeruvaks kolmeaastase õppeajaga Kehtna Kõrgemaks Kodumajanduskooliks, millel oli 3 osakonda: 1) kodumajanduse, 2) kodutööstuse ja 3) aianduse osakond. Kodumajanduse osakonna õppekavas oli eesti keel ja kirjavahetus, inglise keel, matemaatika ühes statistika algmõistetega, füüsika ühes kodumajapidamise riistade õpetusega, keemia ja tehnoloogia, bioloogia ja mikrobioloogia, tervishoid ja lastehoid, kasvatus- ja perekonnaõpetus, ühiskonna- ja majandusteadus ühes ühistegevusega, korrastusõpetus ühes arvepidamisega, kultuuriajalugu, rakenduskunst, rõivastus ja pesu ühes kodukäsitööga, tikkimine, tarbe- ja kaunistusesemete valmistamine, toitmiseõpetus ja dieteetika, toiduaineteõpetus ühes toiduvalmistamisega, konservimine, kodulinnu- ja karjakasvatus, talumajandus, aiandus ning õppenõukogu poolt määratavad ained. Nädalas oli kokku 40 õppetundi. Kõik õpilased olid kohustatud elama internaadis.

Kodumajanduse Instituut asutati Eesti naisliidu poolt 1935. a. Selle tegevust juhtis Marie Reisik. See oli kolmeaastase õppeajaga kõrgema astme kutsekool gümnaasiumi lõpetanud tütarlastele. Koolil oli kaks eriharu, mis põhinesid Kodumajanduse Instituudi esimesel klassil, s.o. kodumajanduse eriklassil. Mõlemas eriharus – sotsiaalhoolekande harus ja dieteetikaharus – kestis õpiaeg peale eriklassi lõpetamist kaks aastat. Kodumajanduse Instituudil valmis Tallinnas Tõnismäel (Hariduse tn. 8) 1939. a. oma maja, kuhu ta kolis ka sisse, kuid see võeti käest ära ja praegu on selles Tallinna Tõnismäe haigla.

Märkida võib seda, et 1938/1939. a. töötas Eestis 8 kõrgema astme kodumajanduskooli, kus õppis kokku 290 tütarlast. Üldse sai Eesti Vabariigi ajal kodumajandushariduse ligi 6000 tütarlast ja naist, kes viisid meie kodukultuuri kõrgele ja aitavad seda hoida veel praegugi. Eesti Vabariigis oli 1938. a. kokku 44 kodumajandusõppeasutust, nendest maal asuvaid kodumajanduskooli 7, linna kodumajanduskooli 1-...2-a. õppeajaga 6, 1 kokakool (Tallinnas), naiskutsekooli rõivaõmblemise suunitlusega 8, kodutööstuskooli 10, kodumajanduskeskkooli 5, kõrgema astme kodumajanduskooli ja eriklasse 6, 1 kodumajanduse instituut (Tallinnas).

Saksa okupatsiooni ajal jätkasid kodumajanduskoolid üldiselt oma tegevust, paljud aga selle lõpupoole ka lõpetasid tegutsemise.

Kodumajandusorganisatsioonid aitasid igati kodumajandusküsimusi lahendada ja kutsusid selleks kaasa ka naisi.

Eesti Naisliit (asut. 1920) oli esimene naiste keskkoondis, kuuludes ka Rahvusvahelisse Naisliitu, mille liikmed olid paljud naisorganisatsioonid, nagu Eesti Maanaiste Keskseks jt.

Perenaiste ja maanaiste seltsid alustasid tegevust Jaan Hünersoni juhendamisel 1927. a. Nad tegid ära väga suure töö, koondades teadlikke perenaisi. Eestis oli 1940. a. kokku 568 maa- ja perenaisteseltsi, milles tegutses üle 40 000 naise.

Eesti Maanaiste Keskseks asutati 1928. a. See aitas juhendada maa- ja perenaisteseltse, edendas maanaiste kutseharidust, korraldas kodumajanduskursusi, -näitusi, üleriigilisi suvepäevi jne. Keskseksi aktiivseks juhiks oli **Liis Käbin**. Kodumajandusliku nõuande korraldamine oli põhiliselt tema õlgadel, eriti 1932. a. alates, mil alustas tegevust Põllutöö-koda.

Eesti Kodutööstuse Edendamise Keskseks, mille ülesandeks oli kodutööstusele üldsuuna andmine, instrktorite väljaõpe jne., asutati 1929. a.

Eesti Kodu-uurimise Selts asutati 1939. a. Tartus ning see töötas teadusliku ühinguna Eesti Teaduste Akadeemia juures.

Ülemaaline Maanoorte Ühendus asutati 1934. a. Põllutöökoja juurde ning 1939. a. oli selles 451 maanoorte ringi 14 780 liikmega. Maanoorte ringid lahendasid ka kodumajanduse alaseid küsimusi (hoonete välisvärvimine, kodude sisustus, enesearendamine, loomakasvatuse jne.).

Akadeemiline Põllumajanduslik Selts alustas tegevust Tartu Ülikooli juures 1920. a. Selle juures kutsuti 1925. a. naisliikmete poolt ellu kodumajanduse toimkond, kes otsustas hakata välja andma kodukultuuri ja kodumajanduse ajakirja *Taluperenaine*. Selle ajakirja pea- ja tegevtoimetajaks valiti Liis Käbin. Ajakiri ilmus 1927...1940 Tartus 159 numbrina, milles oli kokku 4984 lehekülje ulatuses kodumajanduslikku teksti ja fotosid. See oli tol ajal Eestis kõige suurema tiraa^o iga (üle 33 000) ajakiri ning maanaiste poolt oodatum ja hinnatuim.

Kodumajanduskoda avalik-õigusliku asutusena alustas oma tööd 1936. a. kevadel. Ta pidas kodumajandusnõuandjaid (konsulendid maakondades) ja kodumajanduse esindajat (Linda Eenpalu) Rahvuskogus (Riigikogus), organiseeris üleriigilisi kodumajandusnõuandjate päevi jne.

Kõigele sellele tõmbas kriipsu peale Eesti okupeerimine Nõukogude Liidu poolt 1944. a.

Isetegevuslik kodumajandus (1945...1991)

Eesti 1944. a. okupeeritud Nõukogude Liit ei hinnanud siinset kodumajandust ja kodukultuuri. Naistele ei vaadatud enam kui kodukesksetele isikutele ja kodukultuuri tähtsamaile kujundajaile, vaid kui tootmisprotsessi osatäitjale. Naiste ja meeste tööd püüti igati võrdsustada ja näidati, et siin meeste ja naiste vahel üldist erinevust pole. Naine võib olla samahästi autojuht, kombainer või traktorist. Ei tahetud mõista naise eriti tähtsat osa ühiskonnas. Sellega aitas riik kaasa kodumajanduse ja kodukultuuri laostumisele.

Eialgu tegutsesid küll mõned kodumajanduskoolid (1-aastase õppeajaga) Amblas, Järva-Jaanis, Suure-Jaanis, Ravilas, Mõdrikul ja Penijõel; Kehtnas oli isegi kodumajanduse tehnikum, kes valmistas "naistööde instrktoreid". Varsti aga lõpetasid kõik need koolid oma tegevuse, samuti keelati kodumajanduslike organisatsioonide (perenaiste ja maanaiste seltsid jne.) tegevus.

Kuid rahva seas ja südames elas kodumajandus edasi. Asutuste juurde loodi naiskäsitöö ringe, korraldati omaloomingunäitusi jne. Kodumajandusega tegelesid ka Eesti Aianduse ja Mesinduse Seltsi osakonnad, kes kutsusid enda juurde rohkesti huvilisi naisi ning korraldasid näitusi. Eriti märkimisväärsed olid aianduseltsi Tartu osakonna kevad- ja sügisnäitused, kus eksponeeriti väga kõrge kunstitasemega naiskäsitöid.

Suureks saavutuseks kujunes ka rahvarõivaste valmistamine, millega seotud kulutusi aitasid majandid (kolhoosid, sovhoosid) kohati isegi katta (kui sealsed juhid said selle täht-

susest aru). Tiivustajateks olid meie laulupeod, kus massiliselt püüti esineda toredates eesti rahvarõivastes. See oli sõnadeta protest nõukogude võimu vastu!

Taasloodav teadlik kodumajandus (alates 1991. aastast)

Pärast Eesti Vabariigi taastamist hakkas taas kodumajandus riiklikul pinnal elama. Kodumajanduskonsulentide väljaõpet hakkas korraldama Sakus asuv Talupidajate Keskliit (vanemkonsulent Talvi Järvi organiseerimisel). Seati eesmärgiks, et igas maakonna taluliidus oleks konsulentidest vähemalt üks naine, kes suudaks anda kodumajandusalast nõu. Et suuta teisi nõustada, tuli kõigepealt ise õppima hakata. Kuu või kahe tagant käisid konsulendid Sakus õppepäevadel, lektoreid oli nii kodu- kui välismaalt. Üks õppetsükkel läbiti Rootsi täiskasvanute täienduskoolituse spetsialistide juhendamisel nii Rootsis kui Eestis.

1992. a. sügiseks oli alustanud tegevust juba üle 60 maanaiste seltsi ning neid on pidevalt juurde tulnud. Igas maakonnas on ametis kodumajanduskonsulendid.

Koolide juurde rajati (või loodi neid ka täiesti omaalgatuslikus korras) kodumajanduskooli või -klasse, nagu Kehtnas, Türil, Helmes, Olustveres, Pärnus jm., kus jagati tütarlastele vastavat õpetust.

Eesti Põllumajandusülikooli juurde loodi kodumajanduseriteadlaste ettevalmistamiseks vastav osakond, kust on tulnud diplomiga eriteadlasi juba kahel aastal (1995 ja 1996). Kõik siinsed üliõpilased on eelnevalt lõpetanud keskkooli (gümnaasiumi) ja kaheaastase kodumajanduskooli. Kodumajanduspraktika on sooritatud välismaal (Soomes, Rootsis, Saksamaal jm.). Kõik senised kodumajanduse eriala lõpetanud on olnud väga aktiivsed teadmiste ja kogemuste edasiandjad. Rõõmustab ka see, et Saksamaa kinkis kodumajanduse eriteadlaste ettevalmistamiseks Eesti Põllumajandusülikoolile 1996. a. moodsa köögisisustuse. Põllumajandusülikoolis on kodumajanduseriteadlaste ettevalmistamine olnud seni peamiselt dots. Malle Kärneri õlgadel. Kodumajanduseriteadlaste ettevalmistuse tase paraneb peatselt, sest varsti hakkavad seda ala õpetama noored teadlased, kes on lõpetanud Põllumajandusülikooli ning lisaks sellele tutvunud kodumajanduse suundade ja õpetamisega ka välismaal. Jäeb loota, et peagi areneb kodumajanduskultuur jälle tõusvas joones ning saavutab kõrge taseme.